

Oskar Looritsa portree Tartu Ülikoolile esitatud aruannete valguses

Tiiu Jaago

Tartu Ülikooli Kultuuriteaduste Instituudi
eesti ja võrdleva rahvaluule kaasprofessor
tiiu.jaago@ut.ee

Teesid: Oskar Loorits on ootuspäraselt tähelepanu pälvinud Eesti Rahvaluule Arhiivi juhatajana ning usundi-uurijana. Samuti kerkib ta koloriitse tegelase-na esile nii teadusülevaadetes kui ka kaasaegsete kirjeldustes. Samas on tema õpingud ja töö Tartu Ülikoolis (1919–1942) jäänud tagaplaanile. Kuna Oskar Looritsale määrati ajavahemikus 1921–1927 õpinguteks ja teadustööks riiklike stipendiume, koostas ta iga semestri lõpul filosoofiateaduskonnale ja ülikooli valitsusele aruande tehtud tööst. 1927. aasta sügissemestril alustas Loorits tööd mittekoosseisulise õppejõuna. Kuna tema töötasu määrati teaduskonnaga kokkulepitud tundide alusel, kirjutas ta tööaruande igal semestril. Kõnesolevad aruanded paistavad silma uurija eneseanalüüsi poolest. Selles avaldud pilt Looritsast asetatakse artiklis üldisemasse ajastu konteksti.

Märksõnad: Eesti rahvaluule, Eesti Rahvaluule Arhiiv, Oskar Loorits, rahvaluule õpetamine Tartu Ülikoolis, Tartu Ülikooli stipendiaat

Artiklis vaadeldakse Oskar Looritsa õpinguid ja tööd Tartu Ülikoolis, mis hõlmab ajavahemikku 1919. aasta oktoobrist 1942. aasta kevadeni. Peamiseks allikmaterjaliks on Looritsa aruanded Tartu Ülikoolile, mida säilitatakse Rahvusarhiivis (RA EAA.2100.1.8088; RA EAA.2100.2b.44; RA EAA.2100.2.573).¹ Et selles aja- ja tegevusraamis paremini orienteeruda, võib esile tuua mõned pidepunktid. Looritsast saab Tartu Ülikooli üliõpilane 1919. aasta 2. oktoobril. Järgmisel kevadel, 1920. aasta aprillis määrab ülikooli valitsus talle stipendiumi murdeuurimis-retkeks Kuramaa liivlaste juurde, kus Loorits saab töötada läänemeresoome keelte professori Lauri Kettuneni juhendamisel. Sellest võimalusest said alguse Looritsa hilisemad liivi pärimuse uuringud. Loorits lõpetab ülikooli 1922. aastal eesti ja läänemeresoome keelte erialal. Aasta hiljem lisandub magistriskraad keeleteaduse, 1926. aasta lõpul aga doktorikraad rahvaluule alal. 1927. aasta kevadel esitab ta ülikoolile habilitatsioonitöö, mis koos doktoritöö ja vastava ettekandega annab talle õiguse töötada ülikooli õppejõuna. Sama aasta sügisest, paralleelselt oma põhitööga Eesti Rahvaluule

Arhiivi juhatajana alustab ta tööd mittekoosseisulise õppejõuna ülikoolis. Ta juhendab rahvaluule proseminare ja peab erialaloenguid. Seda ka pärast võimuhetust 1940. ja 1941. aastal. Vaadeldav periood Looritsa elus lõpeb 1942. aasta kevadsemestriga: okupatsioonivõimudega vastuollu sattumisel katkeb ka tema side ülikooliga (Palamets 1982: 174; Viires & Tedre 1998: 35; Mägi 2001: 171).

Looritsa erialasest kujunemisest kõnesoleval perioodil annavad mitmekestist teavet tema aruanded, mida ta 1921. aastast alates igal poolaastal Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonnale ja ülikooli valitsusele esitas. Nimelt määrati talle ajavahemikus 1921–1927 riiklikke stipendiume õpinguteks ja teadustööks ning see eeldas pidevat aruandlust. Nende aruannetega põimuvad ka vastavad stipendiumitaotlused. 1927. aastast, kui ta alustas tööd mittekoosseisulise õppejõuna, määrati tema töötasu kokkulepitud tundide alusel ja see tingis taas igal poolaastal aruande esitamise. Kui üldiselt sisaldavad tema kaasaegsete aruanded uuritavate teemade ja tegevuste loendit ning sooviavaldusi edasist tegevust toetada (vt nt Julius Mägiste, RA EAA.2100.2b.50; August Annist, RA EAA.2100.2b.4; Elmar Päss, RA, EAA.2100.2b.62), siis Looritsa aruanded pakuvad võimalusi Looritsat kui õppijat, uurijat ja õppejõudu portreeterida.

Aruanne kui allikas teadlase portree loomisel

Aruanne on žanr, mis, kuuludes küll akadeemilise elu argipäeva, paigutub siiski pigem administratiivse kui teadusliku esitluse hulka. Aruande koostamisel saab kasutada erinevaid võtteid, alustades vormikohase lünkteksti täitmisest ning lõpetades tegevust süvitsi esitava avastusliku ja originaalse teksti loomisega. Kuigi Loorits kasutab erinevaid aruandlusviise, on tema aruannetes silmahakkavalt esil info täpsus ja sügavus: need on kirjutatud uurija enesearengut analüüsivalt.

Vaadeldavad aruanded ringlevad kindlat teed pidi kolme peatuspunkti läbides: Loorits – teaduskonna nõukogu – ülikooli valitsus. Nii on aruanne partnerite suhtlust hõlmav žanr, mille koostamise aluseks on vähem või rohkem määratletud raam: kellele, mis eesmärgil, mis ulatuses ja millises vormis oma sõnum esitada. Samas iseloomustab seda žanrit ebasümmeetrilisus. Teaduskonna ja ülikooli valitsuse otsused (nt “kinnitada”) on edasise koostöö seisukohast määravamad kui Looritsa süvitsi minev analüüs. Samas ei selgu siin otsuste tegemise kaalutlus. Tuleb lihtsalt piirduda teadmiselega, et Looritsa tegevust sellisena on aktsepteeritud kirjalikke vastuväiteid, lisaküsimusi või edasiarendusi esitamata. Seega tuleb ülikooli-poolseid seisukohti ja tegevusmotiive otsida aruandevälistest (dokumendi)žanritest.

Mil määral saab nende aruannete põhjal portreeterida Looritsat? Loorits näikse olevat olnud kirgi küttev inimene. Tema kaasaegse August Annisti mälestustest kerkib noor Loorits esile kui kiirelt mõtlev ja tegutsev kaaslane, kelle kriitika võib mõjuda teisi haavavalt (Annist 1987: 256, 266). Tõepoolest võib isegi neutraalses ülevaates Loorits lugeja ette ilmuda kui tülitekitaja. Näiteks Õpetatud Eesti Seltsi muidu faktirikkas ülevaates kirjutab Kersti Taal temast emotsionaalselt: “Jälle rõhutas Loorits, et just tema tegi 1931. aastal ettepaneku uue sarja alustamiseks” (Taal 2018: 183–184). Seega: Loorits tegi midagi “jälle”, tõstes ennast teiste arvelt esile. Nimelt väidab Kersti Taal, et Loorits on enda nimele kirjutanud 1932. aastal ilmuma hakanud ÕESI Kirjade sarja idee. Taal seob selle aga hoopis Henrik Koppeli kolm aastat varem Postimehes avaldatud mõttega (Taal 2018: 175). Tõenäoliselt sisaldub Looritsa isiku keerulisus juba Taali kasutada olnud alusdokumentides, sest ühe teadustöö avaldamisega seotud arutelu kohta märgib ta (jutt on Andrus Saareste eesti keele atlase käsikirja võimalikust avaldamisest ÕESI Kirjades 1935. aastal): “Loorits oli kaunis kriitiline, järgnev poleemika väljus kahjuks teaduslikest raamidest ja jõudis isiklike solvangutega ajakirjanduse veergudele” (Taal 2018: 177). Isiklikes dokumentides võib Loorits esile kerkida hoopis vaenuliku tege-lasena, nagu see ilmneb näiteks Andrus Saareste ja Julius Mägiste sõjajärgse emigratsiooniperioodi kirjavahetusest (Kingisepp 2020: 1045–1047). Loorit-sa noorpõlve kirjadedest Julius Mägistele kangastub aga optimistliku meele ja lennukate ideedega tegus noor teadlane, kes näiteks veenab sõpra vahetama uurimisteemat (esimese silbi vokaalidelt läti, liivi ja eesti keeleliste suhete ajaloole) või kutsub sõpru üles jalgrattamatkale. Teda ei häiri, kui sõber jääb teemavalikus endale truuks, vaid selgitab, et oma ettepanekuid tehes “andub” ta esialgu neile täielikult, “kuid kui mu ettepanekud harilikult vette vajuvad, siis ma ise nyüd järgi kyll ei hyppa, vaid parem – tulen aga uutega taas” (TÜR f 52, s 79, l 4–5). Seda noorpõlvepilti täiendab 1940. aasta detsembrist pärit Gustav Suitsu kirjeldus. Nimelt pidi Suits kirjanduskateedri juhatajana nõukogude võimule esitama visiooni, mida võiks kateedris õpetada ja kes sellega võiksid tegeleda. Rahvaluuledotsendi kohusetäitjaks pakub ta Looritsa, iseloomusta-des teda kui “tunnustusväärt teadlast”, kes arhiivi juhataja ametis on olnud “ettevõtlik ja organisatsioonivõimeline”, kelle “virgast, asjatundlikust ja uute hüpoteeside rakendamist kartmatust sulest on ilmunud rida tähelepandavaid teaduslikke töid” ja mis omakorda näitab nii Looritsa “suurt tööindu” kui ka “eruditsiooni” (RA EAA.2100.223, l 153).

Millist portreed uskuda? Ilmselt kõigis sisaldub midagi Looritsast. Ka kõnes-olevad aruanded võimaldavad teda portreeterida küll piiratud, ent eriala seisukohast olulisest vaatepunktist. Liiasi on Loorits seni enam tähelepanu pälvinud kui Eesti Rahvaluule Arhiivi kujundaja, usundi-uuriija ja rahvaluuleteadusliku

mõtte edasiviija (vt nt Tedre 1991: 174; Viires & Tedre 1998: 24–26; Hiiemäe 2003; Västriik 2005). Monika Tasa on oma magistritöös analüüsinud Looritsa ühiskonna-alaseid sõnavõtte (Tasa 2008). Anti Selart arutleb Looritsa maailma-vaate üle tänapäeva ajaloo teaduse, Hasso Krull aga filosoofia vaatepunktist (Selart 2014; Krull 2016).² Diana Berg, käsitledes Eesti Rahvaluule Arhiivi rajamist ja Tartu Ülikooli osa selles, peatub ka Looritsa panusel (Berg 1999: 36–51; 2002). Siiski on Loorits kui Tartu Ülikooli üliõpilane, stipendiaat ja õppejõud seni jäänud kajastuseta. Just seda lünka aitavad täita siin artiklis vaadeldavad aruanded.

Algus: üliõpilasest iseseisvaks uurijaks

Oskar Loorits tuli ülikooli ajajärgul, mida iseloomustas kaks olulist tunnust. Esmalt – just tema esimesel semestril alustas tööd eestikeelne ülikool, mis tegi muuhulgas võimalikuks kõrghariduse saamise eesti ja läänemeresoome keelte ning kultuuri valdkonnas. Teiseks, 20. sajandi alguses toimunud professionaalsete institutsioonide loomine sai määravaks erialade iseseisvumise ja autoriteetsuse saavutamisel (Frog & Ahola & Willson 2019: 8–9; Jaago 2020: 364–367). Rahvaluule eriala arengu seisukohast oli elulise tähtsusega eesti ja võrdleva rahvaluule õppetooli loomine 1919. aastal, nagu seegi, et Matthias Johann Eiseni ja Walter Andersoni koostöös alustati õppetööd kohe 1919. aasta sügisel, kuigi Anderson saabus Tartusse viivitusega, 1920. aasta sügisel (Berg 1999: 23–26; Jaago 2003). Ametialaselt oli enne seda võimalik eesti keele ja kultuuri, sh rahvaluule uurimisega tegelda vaid ülikooli eesti keele lektorina. August Annist on kirjutanud, et akadeemilisest seisukohast väga tagasihoidlikul eesti keele lektori ametikohal suutsid omal ajal Dietrich Heinrich Jürgenson ja Friedrich Robert Faehlmann, hiljem Mihkel Veske, Karl August Hermann ja Jaan Jõgever küll midagi ära teha, ent “see ei olnud niipalju selle lektorikoha kui nende meeste isiklik teene” (Annist 1987: 256; vrd Kingisepp 1987; Jaago 2020). 19. sajandi lõpus, 20. sajandi alguses taandus isikukeskne teadus riiklikult korraldatud professionaalsete institutsioonide ja neis loodava akadeemilise võrgustiku ees.

Loorits oli üks 347 üliõpilasest,³ kes alustas õpinguid 1919. aasta sügissemestril. Kuigi eestikeelse ülikooli ametlik avamine toimus 1. detsembril, algas üliõpilaste vastuvõtt 29. septembril (Siilivask 1982: 31). Loorits on oma sooviavalduse asuda õppima Tartu Ülikooli ajaloo-keeleteaduskonda esitanud 30. septembril. Samal avaldusel olev ülikooli kuraator Peeter Põllu allkiri kinnitusega pärineb järgmisest päevast. Ühtlasi on lisatud Looritsa matriklinumber 64, mis viitab ülikooli laekunud avalduste järjele. 2. oktoobril väljastas ülikool

Looritsale teate üliõpilasstaatuse kohta ja õpinguteks vajalikud dokumendid (RA EAA.2100.1.8088, l 2; l 8).

Järgmisel poolaastal, 1920. aasta kevadel tekkis Oskar Looritsal võimalus minna Kuramaale liivi küladesse. Nimelt oli uurali keelte professori k.t Julius Mark teinud ettepaneku läänemeresoome keelte professorile Lauri Kettunenile, et ta võtaks üliõpilasi oma keeleretkele kaasa. Kettunen kirjutas teaduskonnale avalduse, paludes lubada Oskar Looritsat temaga koos keeleekspeditsioonile, lisades: “Et minul küll isiklikult esialgu vaevalt abi on loota harjumata seltsilisest, tahaksin siiski häämeelega käesolevale soovile vastu tulla” (RA EAA.2100.1.8088, l 12). See ei ole mõistagi esimene eestlaste ja soomlaste koostöö liivi keeleainese kogumisel, kuid 20. sajandi alguskümnenditel tehtust võib näha, kuidas soome uurijate kaaslastest-abistajatest kujunevad iseseisvad uurijad.⁴

1920. aasta lõpul palus Loorits ülikoolilt õpestipendiumi, mille ta 1921. aasta märtsis ka sai. Ühtlasi leiame siit Looritsa pöördumistes ikka ja jälle esile tuleva vihje, et õppimise kõrvalt töötamine ei võimalda süvenemist (RA EAA.2100.1.8088, l 15). Kogu oma õpingute vältel esitatud avaldustes rõhutab Loorits, et peale juhuteenistuste (mõni töö ajalehe juures või tõlketöö) tal muud sissetulekut ei ole, mistõttu ta vajab toetust, et ta saaks kogu oma aja ja tähelepanu õpingutele pühendada. Ühes oma hilisemas elulookirjelduses märgib ta, et ülikooli astumisest saati on ta “andunud täielikult teaduslikule tööle” ja sel eesmärgil on ta 1920. aastal välja astunud Eesti Üliõpilaste Seltsist. Samuti väidab ta, et olles küll 1920. aastal loodud ühenduse Veljesto üks asutajatest, jäi ta ka selle tegevusest peagi kõrvale (RA EAA.2100.1.8088, l 54–55). Aruannetest ja taotlustest võib jääda mulje, nagu oleks Loorits vältinud igasugust tegevust, mis jäi otsesest õppetööst väljapoole. Ent see mulje kaob täielikult, kui heita pilk Looritsa bibliograafia (Loorits 2000). Sellest nähtub, kui aktiivselt Loorits ajakirjanduses sõna võttis, seda nii eesti keele kui ka liivi pärimuse ja kultuuri teemadel. Lisaks koostas ta ülevaateid Akadeemilise Emakeele Seltsi tööst ja sekkus ühiskonnas arutlusel olevatesse küsimustesse (nt perekonnanimede muutmine). Süsteemselt on Looritsa ühiskondlike vaadete kujunemist ja seltsitegevust, mis hõlmab ka tema üliõpilasaastaid, käsitlenud Monika Tasa oma magistritöös (Tasa 2008). Et ta oli Akadeemilise Emakeele Seltsi üks asutaja ja seltsi tegevuse algusaastail selle aktiivne liige, sellest võib aimu saada ka kõnesolevatest aruannetest. Nimelt taotles ta ülikoolilt 1921. aasta kevadel Kettuneni soovitusel toetust Soome sõiduks, et Akadeemilise Emakeele Seltsi esindajana (ta oli seltsi sekretär) osa võtta ühissooma koolikongressist. Kuid Loorits juhtis avalduses tähelepanu ka sellele, et tema töökava ei piirdu pelgalt kongressil osalemisega, vaid samas plaanib ta töötada Soome Kirjanduse Seltsis eesmärgiga lõpetada Johannes Aaviku pooleli olev soome-eesti sõnaraamatu

käsikiri, muretseda Akadeemilisele Emakeele Seltsile raamatuid ja õppida soome keelt (RA EAA.2100.1.8088, l 17). Arvestades Looritsa aktiivsust ja mitmekülgust, võib eeldada, et märkused soovi kohta teha kõrvalekaldumalt oma uurimistööd olid mõeldud stipendiumi eraldajatele. Kuid ilmselgelt oli Loorits küllalt energiline ja kiire töötaja. Nii võib siit leida ka selgituse eelkirjeldatud vastuolule (ühelt poolt pühenduda täielikult teadustööle ja sel eesmärgil taandada end seltside tegevusest; teisalt aga süvenedes teadustöösse olla samal ajal ühiskondlikult aktiivne) ning mõista, kuidas see Looritsa puhul toimus. Avaral tegevusalal suutis ta teha valikuid, pidades silmas oma tegevuse eesmärke ja tööle seatud sihte.

1920. aastate alguse avaldustest saab jälgida tema õppetöö edenemist. Ta valis oma peained eesti ja läänemeresoome keelte alalt, kõrvalerialaks folkloristika. Looritsa õpinguraamatust nähtub, et kõik kuus rahvaluule-eriala eksamit on ta sooritanud 1920. aasta sügissemestril: Matthias Johann Eisenile “Eesti mütoloogia”, “Kalevipoja” ja “Kalevala” ning Walter Andersonile eksamid võrdleva uurimise meetodist ja rahvaluulearhiivide korraldamisest ning ühtlasi on ta esitanud Andersonile rahvaluule harjutustöö (RA EAA.2100.1.8088, l 36). Meenutagem, et see, 1920. aasta sügis oli ka Andersoni esimene Tartu-semester, mil ta luges veel loenguid saksa keeles. Ühtlasi on hilisemad uurijad märkinud Andersoni arhiiviteemalise loengu tähenduslikkust Looritsa kujunemises arhiivi korraldajaks (vt Berg 1999: 41). 1922. aasta kevadsemestril palus Loorits dekaanil kinnitada lõputöö teemaks liivi keele süntaksi ja rahvaluule alal liivi mütoloogia (RA EAA.2100.1.8088, l 19, l 21, l 23). Samas selgitas Loorits, et ta peaks oma töö lõpetamiseks sõitma Lätti liivi küladesse, ent kuna tal pole selleks vahendeid, “siis julgen paluda mulle vastav stipendium eelolevaks suveks määrata”. Taotlus rahuldati ja Looritsal oli võimalik 1922. aasta suvel Kuramaal töötada (RA EAA.2100.1.8088, l 23–28). Eeltoodud tsitaadist nähtub ka Looritsa üha enam ilmnev iseteadlikkus – kuna vahendid tööks puuduvad, siis “julgen paluda”...

1922. aasta septembris on ta õiendanud ülikooliõpingutega seotud eksamid ja esitanud kirjalikud tööd. Loorits on läbinud *laudaturi* ehk peaaime tasemel nii läänemeresoome keelte kui ka eesti keele eriala, *cum laude approbaturi* ehk keskastme tasemel eesti võrdleva rahvaluule eriala (RA EAA.2100.1.8088, l 29). 1922. aasta sügisel jätkas Loorits õpinguid, lisades kirjandusteaduse aineid *approbatori* ehk alamastme tasemel ja kirjutas eesti keele alase magistratöö (“*laudatur* kirjutuse”) “Kõpu murre”, mis on publitseeritud 1939. aastal kui “Kõpu murde häälikutelugu” (RA EAA.2100.1.8088, l 30–33; Tedre 1991: 169). Sellega on ta 1923. aasta 15. veebruaril tunnistanud filosoofiamagistriks. Samal, 1922/1923. õppeaastal töötas ta Tartu Tehnikagümnaasiumis eesti keele õpetajana (RA EAA.2100.1.8088, l 55).

Eksamiprotokollidest on näha, et lõpueksamid sooritati kahele professorile ja ühtlasi ilmneb ka ülikooli seesmine erialade seotus: keeleeksameid võtavad vastu läänemeresoome keelte professor Lauri Kettunen ja eesti keele professori k.t Jaan Jõgever; kirjandusala eksameid võtavad aga vastu kirjandusprofessori k.t Gustav Suits ja rahvaluuleprofessor Walter Anderson. Samas rahvaluule eriala eksamid on vastu võtnud Walter Anderson ja Matthias Johann Eisen: see oli ainus filoloogia-eriala, kus tegutses kaks professorit.⁵

1923. aasta veebruaris, pärast magistrikraadi saamist, soovitati Looritsal jätkata ülikooli juures, määrates talle ka vastav stipendium. Oli ju 1920. aastate esimene pool periood, mil eesti teadlasi nappis. Ülikooli eesmärk oli kiiresti ette valmistada oma ja akadeemiliselt pädevat teadlaskonda. Sel eesmärgil määrati lootustandvatele uurijatele kaheks, vajadusel kolmeks aastaks stipendium tegutsemiseks nii Eestis kui välismaal (vt “Määrused ülikooli teaduslikkude stipendiaatide kohta”, RA EAA.2100.2.573, l 20). Kui 1923. aastani määrati 10 stipendiumi, siis 1924. aastal kasvas see 20ni ja suurenes edaspidi veelgi (Martinson 1982: 56). Kummati oli Looritsa stipendiumiperioodi lõpuks olukord muutunud ja ei tema ega ta kaaslaste tulevikuväljavaated seisnud sugugi kindlal jalal.

Oskar Loorits oli ülikooli teaduslik stipendiaat neli aastat: 1923. aasta suvest 1927. aasta kevadeni. Stipendiaat pidi igal poolaastal teaduskonnale esitama oma tööst üksikasjaliku ülevaate. Neist aruannetest nähtub Oskar Looritsa erialaste seisukohtade kujunemine väitekirja koostamise perioodil. Siia perioodi jääb ka ettevalmistus rahvaluule arhiivi rajamiseks ja õppejõu staatuse saavutamine.

Otsus muuta eriala

1923. aasta alguses on nähtav, et Loorits on teadlikult võtnud suuna rahvaluule erialale. Ilmselt on selle kaalukaks põhjuseks nii tema õpetaja Lauri Kettuneni soovitus kui ka ülikoolikaaslase Julius Mägiste spetsialiseerumine läänemeresoome keelte alale: kahte uurijat samale erialale oluaks toonastes oludes liiga palju. Ent kindlasti mängis teemavalikus rolli ka Looritsa võime kiiresti haarata uusi ja olulisi teemasid. Seda protsessi samm-sammult vaadates ilmneb järgnev pilt. Ettepaneku ülikoolile stipendiumi määramiseks tegi Lauri Kettunen. Tema kirjast teaduskonnale 1923. aasta 6. veebruarist võib lugeda:

Meie teaduskonnas on hiljuti lõpueksami teinud üliõpilased Julius Mägiste ja Oskar Loorits. Mõlemad on nad algusest pääle vähemalt minu teistest, anderikkaistki õpilastest märksa eraldunud mitte ainult

mõttetervuse, vaid ka tööenergia ja ka õpisaavutuste poolest. (RA EAA.2100.2.573, l 2–2p)⁶

Kettunen rõhutab seega nii võimekust kui ka töökust ja lisab samas, et mõlemal on eeldus kirjutada väitekirj. Kummagi uurija teemat tutvustades märgib ta, et Julius Mägiste tegeleb ingeri murretega, Oskar Loorits “on intensiivset tahtmist avaldanud Läänemere-soome keelte kallal edasi töötada”, kuid näikse siiski rahvaluule alale “kalduvat” (*ibid.*). Kui lugeda Looritsa esimest stipendiumiaruannet, ilmneb, et Loorits tegi otsuse suunduda folkloristika-erialale koos “oma ligemate õpetajate prof. Kettuse ja prof. Andersoni kui ka kaasstipendiaadi Mägistega” (RA EAA.2100.2.573, l 24p). Samast aruandest nähtub ka, et Looritsal oli kujunenud seisukoht, kuidas koostada eesti keele grammatika õpikuid. Ta määratleb end keelearendajana kui “mõõdukas uuendusmeelne”.⁷ Rahvaluule-ala on temale aga sel ajal võrdlemisi uus, mistõttu teeb ta uurimiseks alles ettevalmistusi, alustades erialase kirjanduse lugemisest, lõpetades näiteks läti keele õppimisega (*ibid.*). Nii toob erialavahetus talle juurde lisatööd, sh nt ka nõude sooritada rahvaluule *laudaturi* eksam. Viimane eeldas peale orienteerumise rahvaluule väljaannetes ja olulistes uurimustes ka ühe rahvaluuleliigi või mõne teise rahva pärimuse süvatundmist (Berg 1999: 27). Kuid Looritsa energilisust arvestades ei olnud see iseenesest probleem. Pigem juhtis ta oma tegevuse hindajate tähelepanu sellele, mida erialavahetus töö edenemise seisukohast kaasa tõi.

Tagasi tulles Kettuneni ettepaneku juurde, tuleb veel rõhutada, et tema peab Looritsa suundumist folkloristikasse väga õnnestunud ideeks, “sest mag. Loorits on m.s. keeleliste ja folkloristiliste ainete korjajana esimese järgu tööjõud” (RA EAA.2100.2.573, l 2–2p). Kettunen toob eriti esile Looritsa tegevust liivi lastepärimuse talletajana. Folkloristina lisab Kettuneni arvamusel Walter Anderson omalt poolt, et Looritsa “Liivi korjandused ei ole mitte ainult soome-ugri rahvaluule, vaid ka võrdleva rahvaluule seisukohast väga tähtsad (ja nende avaldamine äärmiselt soovitatav)” (*ibid.*). On näha, et üldise (ja ilmselt põhjendatud) kiituse kõrval tunnustavad mõlemad professorid Oskar Looritsa senist tööd liivi ainese kogumisel sel määral, et nähakse tema kui uurija (ja tema töö) paigutumist üldisesse, soome-ugri ja peaausjalikult võrdlevat uurimist eeldavasse teaduspilti.

Looritsa 1924. aasta sügissemestri aruandest selgub, et ta on intensiivselt valmistunud doktorieksamiks. See oli suuline eksam, mille ainepiirjooni kirjeldas ta regionaalselt kui soome-ugri ja balti, aga “yldjoontes” ka slaavi ja germaani rahvaluule ala (RA EAA.2100.2.573, l 39). Samast areaalist lähtub Loorits ka oma väitekirjas, ent selle nõrgad kohad võtab võrdleva meetodi valdajana Anderson väitekirja oponeeringus siiski kõneks. Nimelt peitub Andersoni

järgi probleem selles, et kui ühe piirkonna rahvaluule on täiesti, teine aga vaid “üldjoontes” tuttav, teeb see võrdleva meetodi rakendamise ja töötulemuste tõlgendamise küsitavaks (RA EAA.2100.1.8088, l 159–63).

Loorits sooritas doktorieksami 18. oktoobril 1924. aastal kolmele professorile: Andersonile, Eisenile ja Kettunenile. Eksami alateemasid on seitse, sh nt päike liivi, eesti, läti ja soome mütoloogias; läti ja liivi lastelaulud; läti rahvalaulude värsimõõt; vene böliinad; läti rahvalaulude väljaanded; Neusi ja Kreutzwaldi koostatud laulude kogumik “Mythische und magische Liedern” – teemad eeldasid seega eesti ja naaberalade rahvaluule (nii aine, liikide kui struktuurimaduste) tundmist, aga ka teadmisi väljaannetest (RA EAA.2100.2b.44, l 18). Ilmneb, kui oluliseks peeti (sh ka Tartu Ülikooli rahvaluuleõpetuses) eesti ja lähialade pärimuse tundmist, mis on ootuspärane võrdleva meetodi autoriteetsuse tõttu (vt nt Griffiths 2017: 479–482). Tartu Ülikoolis töötades lugeski Walter Anderson oma kursusi seda mõtterraami silmas pidades: alati oli kavas võrdleva meetodi kursus ja ühe rahvaluulelise üksikasja (nähtuse, kombe, liigi vms) lähivaatlus (Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli ettelugemiste kava 1919–1940; Berg 1999: 28). Ühtlasi avaldas tema silmaring ja keelteoskus üliõpilastele muljet (Laugaste 1985: 605, 608).

Enne doktorieksamit oli Loorits pikemat aega Lätis, et õppida läti keelt, töötada läbi läti pärimusainest ja teaduskirjandust ning käia veel kord liivi külades. Pärast seda eksamit suundub ta aga pikemale tööreisile Soome.

Loorits stipendiaadina Lätis ja Soomes

Lätis sai Loorits jätkata ülikooli lõpuaastal alustatud süsteemset tööd liivi rahvaluule kogumisel. Stipendiaadina sai ta töötada Riias ja ühtlasi liivi külades Kuramaal kahe kuu vältel 1923/1924. aasta talvel (RA EAA.2100.2.573, l 25). Oma liivi folkloori käsikirjalist kogu iseloomustab ta 1924. aasta jaanuaris statistiliselt: laule 609, mõistatusi 717, vanasõnu ja kõnekäände üle 500, jutte 1034, usundi- ja kombealaseid kirjeldusi-teateid umbes 6000 ühikut, lisaks etnograafilisi jooniseid ja selgitusi pärimuse kohta, kõike kokku umbes 10 000 punkti. Pärast välitöid ootas ees materjali korrastamine. Samal ajal Riias olles õppis ta läti keelt ja hindab tulemust kui enda võimet lugeda lätikeelseid tekste. Selgub, et ta on töötanud nii lätikeelse kirjanduse kui ka rahvaluule käsikirjaliste kogudega: süsteemselt töötas ta läbi läti rahvalaulud, muinasjutud ja “saagad”, usundilise ainese ja osalt kommete kirjeldused (RA EAA.2100.2.573, l 27).

Läti tööperioodi üldisem eesmärk oli liivi-läti folkloori tundmaõppimine. Ent faktide kõrval pikib ta aruandesse ka enesevaatlusi ja kujunemishetki. “Juba varemalt olin valind oma väitekirja teemiks “Liivi Mütoloogia”, kuid ikka

ja ikka enam selgub, kui palju eeldab see veel eeltöid” (RA EAA.2100.2.573, l 25). Läti, eesti ja teiste rahvaste pärimusainese tundmaõppimist kirjeldab ta kui “tuhnimist rägastikus” (*ibid.*). Võib üldistada, et ühelt poolt on ta jõudnud ainese ulatuse mõistmiseni, teisalt tahab ta aga uurimisega edasi minna. Ent nn rägastikus tuhnides ei kaota ta sihti, vaid tajub materjali süstematiseerimise vajadust. Taas rõhutab Loorits (nagu oma üliõpilaselu alguses): Lätis olles tegeles ta ainult oma peaeemärki silmas pidades, lubamata endale ühtki kõrvalekaldumist sellest (RA EAA.2100.2.573, l 27). Ühtlasi avaldab ta tänu talle eraldatud stipendiumi eest ja loodab, et ta saab stipendiumi ka järgmiseks, 1924/1925. aastaks.

Pärast Lätist naasmist 1924. aasta suvel siirdus Loorits Eesti saartele ja rannikualale rahvaluulet koguma, hoides fookust saare-ruhnu-liivi rahvaluule ühisjoontel (RA EAA.2100.2.573, l 39). Sügisel sooritas doktorieksami ja palus end seejärel lähetada pikemaks tööreisiks Soome. Soome-reisi soovituskirja sõnastas M. J. Eisen, kes osutas Helsingis asuvate rahvaluulekogude läbitöötamise vajadusele ja kinnitas, et ilma selleta Loorits “oma väitekirja ei või lõpule viia” (RA EAA.2100.2.573, l 32–34). Anderson omakorda nõustus Eiseni väidetega (*ibid.*: l 34). Välisstipendiumiga seotud avaldustest tuleb eriti esile asjaajamise institutsionaalsus: vaja oli mitte ainult ülikooli luba, vaid ka toetust asjaajamisel haridus- ja välisministeeriumis. Samas tuleb tõdeda, et dokumendid liikusid (all)asutuste vahel kiiresti, enamasti mõne päeva jooksul. Eriala seisukohast hakkab taas silma arhiivide autoriteet: uurimine tähendas ennekõike seni kogutud ainese täpset tundmist. See, et rahvaluule käsikirjalised kogud olid sageli seotud veel ainese koguja endaga, tõi omakorda esile avalike ja kõiki kogusid koondavate arhiivide olemasolu vajalikkuse.

Loorits sai esialgu loa töötada Helsingis kolm kuud: 1924. aasta novembrist 1925. aasta jaanuari lõpuni. Kuid juba jaanuari alguses on ta kirjutanud avalduse, paludes lisaiega neli kuud, et paari kuu jooksul lõpetada töö Helsingis ja seejärel paariks kuuks minna veel kord Riiga ja liivi küladesse (RA EAA.2100.2.573, l 41p). Selle lisaaja ta ka sai. Looritsa palve jaanuari algusest ja aruanne jaanuari lõpust pälvivad tähelepanu sellest vaatepunktist, kuidas Oskar Loorits oma töö edenemist kirjeldab (RA EAA.2100.2.573, l 39–41p). Novembris vaatas ta läbi ennekõike liivi ainese, sh E. A. Saarimaa ja E. N. Setälä kogud. Seejärel töötas ta läbi Hurda ja Soome Kirjanduse Seltsi kogud ning Helsingi raamatukogud, hoides pilku usundi (siin kasutab ta ebausumõistet)⁸ ja kommete alasel käsikirjalisel ainesel. Kuigi fookus on väitekirja temast tulevalt liivi ja eriti usundilisel folklooril, rõhutab ta: nagu Riias eelmisel aastal, nüüd ka siin ei piira ta oma tegevust vaid väitekirja kirjutamiseks vajaliku materjaliga (*ibid.*: l 41p). Loorits loeb kirjandust ja tänab Helsingi Ülikooli rahvaluuleprofessorit Kaarle Krohni, kes teda “aina juhendab ja aitab” (*ibid.*: l 39p).

Ühtlasi toob Helsingis tehtud töö kaasa vajaduse taas Riiga ja liivlaste juurde minna, et uute teadmiste valguses jällegi sealsete materjalidega tööd jätkata.

Helsingi-perioodi aruannetes rõhutab ta silmahakkavalt palju Hurda kogu väärtuslikkust. 9. jaanuari kirjast teaduskonna nõukogule võib lugeda: “Dr. Hurt’i varaait sisaldab seni tühjendamatu rikkusi”, mistõttu ta ei tahaks kuidagi katkestada selle kogu “läbivaatamist” (RA EAA.2100.2.573, l 39p). 31. jaanuaril Helsingis Ruusunvillankatul 14c/21 allkirjastatud aruandes märgib ta, et “päevad otsa vaatan läbi dr. Hurt’i yle ootuste sisukaid ja tööle innustavaid kogusid” (*ibid.*: l 41 p). Hilisemas, 1925. aasta kevadpoolaasta aruandes tuleb ta selle teema juurde veelgi täpsemalt tagasi. Selgub, et ta on jõudnud läbi töötada ja märkmed teha Hurda kogu usundialasest materjalist. Sellegipoolest tuleb Hurda koguga veel palju tööd teha: seda tuleb süstematiseerida ja analüüsida, “sest selle kaudu avanevad [avaramad] perspektiivid vanavarale, kui seda senini ilmunud kirjandus on võimaldanud” (*ibid.*: l 48p). On selge, et Hurda kogu oli väärtustatud juba enne Looritsat ja see pidanuks Looritsa jaoks olema endastmõistetavalt monumentaalne juba enne tema tegevust Helsingis. Kui lugeda ainult aruandeid, on selge, et Loorits seob oma hinnangu kogemusega, mida ta sai vahetult ise selle materjaliga töötades. Ja nii võib mõista neid sõnumeid kui üht etappi Hurda kogu tähenduse mõistmisel ja sõnastamisel. Kuid kui need aruanded asetada samal ajal Hurda kogu Soomest Eestisse toomisega seotud arutelude ja Looritsa enda hilisema tegevuse konteksti, võib neid rõhutada ka teisti. Nimelt oli samal ajal, 1925. aasta aprillis filosoofiateaduskonnale esitatud arhiivi loomise projekt takerdunud ülikooli valitsuses eelarvekammitatsesse (Berg 2002: 16–20). Nii võib neis aruannetes esitatud Looritsa hinnanguid Hurda kogule ja tema vaadet selle korraldamise kohta näha ka kui sõnumit ülikooli valitsusele, kuhu tema aruanne ju kindlasti kinnitamiseks jõudis. Ühtlasi võib siit leida selgitusi, miks Loorits ja tema uurijad on esitanud seda Helsingi-perioodi kui määravat mitte ainult Looritsa vaid ka Eesti Rahvaluule Arhiivi loomise seisukohast (Tedre 1991: 171; Västrik 2005: 206). Arhiivi 10. aastapäeval on Loorits 1924/25. aastat Helsingis meenutanud: “Juba mõne nädala jooksul armusin ka mina Hurda kogudesse niivõrd, et kõigi meeli tundsin: nende lehekülgede vaimsuse ja loomingu uurimine peab saama minu elutööks”, ühtlasi väites, et arhiivi loomise idee sündis just siis ja just seal: “Nõupidamistel Kaarle Krohniga hakkaski siis ikka enam kristalliseeruma mõte – Taani ja Norra eeskujul ka Eestis iseseisvat rahvaluule-arhiivi asutada” (Loorits 1937: 57). 1924. ja 1925. aasta Looritsa kirjades Mägistele seda teemat aga ei ole. Ka dokumentidest nähtub, et arhiivi loomisega seotud arutelud käisid 1922. aastast Tartu Ülikooli ja Eesti Rahva Muuseumi vahel, 1926. aastal lisandus haridusministeerium. Neid asutusi esindasid W. Anderson ja M. J. Eisen, Helsingi Ülikoolist Hurda kogu haldaja K. Krohn ning

ülikooli esindajana rektor Henrik Koppel ja Haridusministeeriumist Gottlieb Ney (Berg 2002: 11–25). Aasta pärast Eesti Rahvaluule Arhiivi (ERA) loomist ütleb ka Loorits ise, et arhiiv loodi mainitud kolme asutuse koostöös (Loorits 1929). Et Loorits end enne ERA loomist väga kindlat ei tundnud, seda kinnitab ka näiteks tema kiri Mägistele 1927. aasta märtsist. Kirja sisu keerleb üldiselt mõlema noore teadlase tumeda tulevikuväljavaate ümber. Muu hulgas teatab Loorits: “Mis puutub Rahvaluule Arhiivisse, siis seletas mulle Ney yht-teist, kuid lõplikku ei saa veel midagi.” Ühtlasi kahtlustab ta, et Eisen “tyyrib nähtavasti asja venitamise poole” (TÜR, f 52, s 79, l 26). See Looritsa murekiri märtsist eelneb vahetult valitsuse aprillis tehtud otsusele arhiiv luua. Pärast seda saab Loorits tõepoolest tegutsema hakata.

Loorits ei ole arhiivi loomisega seotud komisjonide liige, ja võimalik, et ametlike otsuste tegemisel ta otseselt kaasa rääkida ei saanud. Ometi näikse ta teemaga aktiivselt seotud olevat, seda nii praktilistes küsimustes (loodava arhiivi eelarve koostamine, asjaajamine isikute ja institutsioonide vahel) kui ka käsikirjaliste kogudega seotud ettevalmistustes (Berg 2002: 22–23). Seega käis Looritsa erialane areng paralleelselt arhiivi loomisega seotud ametliku käiguga, kord vähem, kord rohkem sellega põimudes. On ilmne, et Loorits mõistis Helsingis, et arhiivi loomine Tartusse tähendab talle võimalust end erialasele tööle pühendada. Erialast töökohta tal ju ees ei terendanud ja näiteks eelmainitud kirjas Mägistele 1927. aasta märtsist kõneleb ta ajakirjanikuametist kui võimalikust alternatiivist teadustööle. Kuid samal ajal nägid institutsioonide esindajad temas ka võimet arhiiv Tartus tööle rakendada. Edasisi arenguid silmas pidades olid mõlemad ettekujutused õigustatud. Seda enam, et arhiivis loodi erialaseid töökohti ja see omakorda kujundas aluse eesti folkloristika uuenemisele ja mitmekesisustumisele.

Väitekirja kaitsmine

Helsingi-perioodi ja rahvaluule arhiivi loomise vahele jääb siiski veel väitekirja koostamise aeg. 1926. aasta algul teaduskonna nõukogule esitatud aruandes peab Loorits selgitama, miks tema väitekiri veel valmis ei ole. Ta põhjendab seda, kirjeldades oma uurimisstrateegiat:

Mina ei loe oma stipendiaadi kohuseks kaugeltki ainult väitekirja kokkumasinamist, vaid sään omale palju laiemad nõuded: tahan tutvuneda ja põhjalikult süveneda rahvaluule ja just baltikumi rahvaste folkloori alasse ja olengi juba kogund omale materjali mitu ja mitu korda enam kui seda väitekirja pärast vajaksin ega mõtlegi kasutada kõiki neid aineid oma

väitekirjas, vaid olen arvestanud ka tulevase teadusliku uurimistööga.
(RA EAA.2100.2.573, l 53–53p)

Ta ei keskendu pelgalt väitekirja koostamisele, vaid loob endale tugeva erialase pinna, kasutades kõiki võimalusi professionaalse silmaringi kujundamiseks.

Kevadel saab tema kolmas stipendiaadi aasta läbi, ent uurimuse käsikirja ta teaduskonna nõukogule esitada ikkagi ei jõua. Ta kurdab tervise üle märtsis, lisades ka arstitõendi (RA.EAA.2100.2.573, l 57). Sellegipoolest esitab ta samas aruandes “Liivi rahva usundi” viimistletud ja puhtalt ümber kirjutatud peatükkide loendi. Aprillis külastanud Looritsat tema kutsel ja rahalisel toel liivlane Mari Šaltjār, kellelt saadud materjali tahab ta veel uurimuse käsikirja lisada. Veel selgub, et ta on teinud liivi jututüüpide registri, “mis oleks väitekirja nõnda-öelda võtmeks”, ja mis peaks sügisel ilmuma (RA.EAA.2100.2.573, l 57–57p). Ilmselt viitab ta 1926. aastal sarjas *Folklore Fellows' Communications* ilmunud väljaandele “Livische Märchen- und Sagenvarianten” (Loorits 1926b). Just selle raamatu esitab Loorits 1927. aasta alguses habilitatsioonitööks (seda oli vaja koos doktoriväitekirja ja eriloenguga, et saavutada õigus teha ülikoolis õppetööd), mille arvustuses kinnitab Walter Anderson, et see on “kõikide tänini üleskirjutatud liivi traditsionaalsete rahvajuttude kataloog”. Ühtlasi, et seni on niisuguseid katalooge ilmunud kümme, esimene Antti Aarnelt 1911. aastal. Looritsa kataloogi peab ta eelnenuist seni kõige täielikumaks. Andersoni käsikirjalisele arvustusele on oma allkirja ja nõusoleku lisanud ka M. J. Eisen (RA EAA.2100.2.573, l 70). Ilmneb, et kuigi väitekirja käsikirja Looritsal ette näidata ei ole, on ta eriala seisukohalt tegutsenud iseteadlikult, laiahaardeliselt ja süsteemselt.

Looritsa selgitused 1926. aasta kevadel olid piisavad, et saada veel stipendium kuueks kuuks, seega 1926. aasta lõpuni (RA EAA.2100.2.573, l 58). Sellestki perioodist leidub seiku tema kirjades Mägistele. Näiteks on ta 6. juunil teinud värvika kokkuvõtte sellest, kuidas teaduskonnas arutatud nende stipendiumitaotluste üle, muuhulgas mainides, et talle tuli kasuks nii esitatud arstitõend kui ka Eiseni ja Saareste puudumine arutelult (TÜR f 52, s 79, l 17). Aruandes ja kirjas mainitud terviserike oli aga Looritsa jaoks küllalt tõsine, nagu see ilmneb haigusajal 1925. ja 1926. aasta märtsis saadetud kirjades Mägistele. Üks kirjadest lõpeb sõnadega: “Armas sõber, mul on kole halb olla” (TÜR f 52, s 79, l 11–12; l 14–14p). Sellegipoolest ei kaota Loorits oma helget meelt ka kõige nukramates kirjades.

1926. aasta sügisel koostatud dokumentidest selgub, et Looritsa käsikiri on trükiks valmis ja ta võib valmistuda kaitsmiseks. Kaitsmine on määratud 8. detsembrile kella 12 ülikooli aulas. Kaitsmise kinnitas teaduskonna nõukogu 9. detsembril, selle otsusega on Oskar Loorits tunnistanud “doktor philosophiae

kraadi vääriliseks rahvaluule alal” (RA EAA.2100.1.8088, l 52). Väitekirja opponentideks on M. J. Eisen (kes esitas oma vastulause kirjalikult ja tervislikel põhjustel kaitsmisel ei viibinud) ning Walter Anderson.

Eiseni väga ilusa käekirjaga vormistatud tekstis võib hakatuseks lugeda, et “Liivi rahva mütoloogia alal pidid folkloristid tänini nagu hämaras käsitsi kobama”, sest “trükitud materjali” oli äärmiselt vähe. Kuigi ta ei ole materjali esitusliku küljega täielikult päri (alapealkirjadega on Loorits ainese esitust liialt killustanud), leiab ta teose olevat siiski tervikliku ja ülevaatliku. Küll aga pahurdab Eisen Looritsa keelekasutuse pärast (talle ei meeldi nt murdesõnade kasutus üldkeelsesõnade asemel, sõnavormid “teinuvad”, “olnuvad”), soovitades ühtlustada ja viimistleda väljendust Õigekeelsussõnaraamatu abil (RA EAA.21000.1.8088, l 56–58).

Anderson toob Eisenist enam esile Looritsa (eel)tööd, mis seostuvad väitekirja koostamisega (RA EAA.2100.1.8088, l 59–63). Ta rõhutab ka, et Loorits jälgib “praeguste liivlaste oma teadvuses valitsevat mütoloogiliste mõistete liigitelu”. Samuti juhib Anderson oma retsensioonis tähelepanu tõigale, et usundiliste olendite määratlemisel ei piirdu Loorits ainult teaduslike nimetustega, vaid pöörab tähelepanu ka nn omanimetustele. Vajadusest koguda usundiliste olendite rahvapäraseid nimetusi nii tänapäeval kui ka leida täpsustusi vanema ainese kohta kirjutab Loorits ka üsna varsti pärast väitekirja kaitsmist (Loorits 1929: 2–4).⁹ Seega märkab ja tunnustab Anderson Looritsa kalduvust vaadelda rahvaluulet nii uurija kui ka uuritava pilgu läbi, nagu sedagi, et rahvaluulet saab vaadelda ka 20. sajandi alguskümnendite ühiskonnas. Veel juhib Anderson tähelepanu meetodilistele aspektidele. Kui Loorits on oma tööd nimetanud deskriptiivseks ehk kirjeldavaks, näeb Anderson selles võimalust, et see kaitsmisel kaitsjale kahjuks tuleb. Ilmselt ei ole deskriptiivsus meetodina kuigi kõrgelt hinnatud. Anderson aga selgitab: Looritsa deskriptiivsust tuleks pigem mõista seni teadusele tundmatu ala täppiskirjeldusena. Ta rõhutab, et Looritsa käsitletud valdkond “on teadusele veel täielik uudismaa”. Nii Andersoni uudismaa-kujund kui ka Eiseni hämaras käsitsi kobamise kujund (või ka Looritsa aruannetest kohatud “tuhnimine rägastikus”) osutavad selleaegse teaduse hetkesesisesule: esmase ülesandena oli vaja materjali koguda ja seejärel kogutud aimest esitleda. Viimane aga eeldas deskriptiivse meetodi rakendamist. Deskriptiivse meetodi kõrval tuleb Andersoni retsensioonis üksikasjalikult juttu ka võrdlevast meetodist, mis oli sel ajal valdavaim ja autoriteetsem meetod. Siin heidab Anderson Looritsale ette, et too esitab järjekindlalt küll läti ja eesti paralleele, samas slaavi ja germaani paralleelainest esitab ta juhuslikult. Anderson leiab, et selline valikulisus viib lugejad segadusse: mil määral on kirjeldatavate nähtuste puhul tegemist regionaalse, mil määral aga laiemas

areaalis levinud ilmingutega. Sellistest etteheidetest kostub võrdleva meetodi keerulisus, aga ka ootused uurimistulemustele.

Nagu Eisen, nii ka Anderson ei ole rahul Looritsa keelekasutusega. Ent kui Eisen kritiseeris Looritsa ebajärjekindlust kaasaegse eesti kirjakeele kasutamisel, siis Anderson toob esile hoopis midagi muud: “Aga autorile võib teha ühe veelgi tõsisema etteheite: nimelt selle, et ta oma raamatu eesti keeles trükkida on lasknud.” Tema rõhutab, et eesti keeles lugejate arv on väike ja samas paljud, kes selle ainese vastu huvi tunnevad, eesti keelt ei oska (RA EAA.2100.1.8088, l 63). Teaduskeelega seotud pingeväli ja valikute mitmesuunalisus oli ka sel ajal ilmselgelt olemas. Näib, et üldjoontes saab neist pingetest eristada kahte arusaama. Ühel juhul vastanduvad eesti ja rahvusvahelisus (välistades teineteist), teisel juhul nähakse eesti kultuuri rahvusvahelise kultuuri osana.

Väitekirja kaitsmise järel ei olnud ülikoolil Looritsale veel tööd pakkuda. Ka sellest murest on ta Mägistele juba varemalt kirjutanud. Enne kaitsmist, 15. novembril vahendas ta Mägistele Walter Andersonilt saadud sõnumit: “Ta ütles mulle lausa, et polevat muud loota, kui vast hää! juhusel stipendiumi pikendust kolmeks kuuks, loengutest ei maksvat kõneldagi” (TÜR f 52, s 79, l 21). Loorits teeb avalduse jätta ta 1927. aastaks ülikooli juurde stipendiaadi staatusse, ent ilma stipendiumita (ta lootis saada toetust Kultuurkapitalilt). Teaduskonna ettepanekul ülikooli valitsus selle ka rahuldab (RA EAA.2100.2.573, l 64). Et saada õigus töötada ülikoolis õppejõuna, pidi ta esitama habilitatsioonitöö ja esinema vastava loenguga. Habilitatsioonitööks esitab ta “Livische Märchen- und Sagenvarianten”, millest oli eelnevalt juttu. Habilitatsiooniettekande “Võlu” pidas ta laupäeval, 19. märtsil 1927. aastal õhtul kell viis teaduskonna seminari ruumis ülikooli peahoone III korrusel (RA EAA.2100.2b.44, l 49). 30. märtsi koosolekul kinnitas teaduskonna nõukogu Looritsa habilitatsiooni ja lubas tal loenguid pidada eradotsendina rahvaluule alal (RA EAA.2100.2.573, l 67–68). Juba järgmisel kuul, aprillis rakendus Loorits rahvaluule arhiivi korraldustöösse. Seega avanes 1927. aasta kevadel Looritsale kaks erialast perspektiivi: luba töötada õppejõuna ja ülesanne rajada arhiiv.

Töö õppejõuna

1920. aastatel oli ülikoolis kaks rahvaluuleprofessorit. Neist üks, M. J. Eisen sai 1927. aasta 28. septembril 70aastaseks. Toonaste reeglite järgi võis ta küll jätkata loengute pidamist, ent kohustuslikku õppetööd ja töötasu talle enam ette ei nähtud (Ederberg 1938: 104). Olgugi, et koht vabanes, ei avanud see ust Looritsale: oli ju Anderson juba aasta tagasi talle öelnud, et “loengutest ei maksvat kõneldagi” (TÜR f 52, s 79, l 21). Ent Loorits sai 1927. aasta sü-

gisest ülikooli juures õppeülesande täitjana tööd. Tema ülesandeks oli läbi viia rahvaluule proseminare. Võimalik, et tema tööle rakendamine ei läinud probleemideta, sest näiteks 1929. aasta detsembris pidi dekaan Konstantin Ramul ülikooli valitsusele selgitama, miks professor Andersoni kõrval on vaja veel teist õppejõudu. Ramul kirjutab: “Suure õppijate arvu tõttu rahvaluules ei suuda selle aine professor üksi kõiki, kellel on vaja proseminarist osa võtta, rahuldada, mis proseminari pidamise teise õppejõu poolt möödapääsmatuks teeb” (RA EAA.2100.2.573, l 86). Looritsa osalust ülikoolis oli valitsusele vaja põhjendada eelarvelise kitsikuse tõttu. Teaduskonna ja eriala seisukohast täitis Loorits kahtlemata talle pandud ootuse lõimida rahvaluulearhiivi võimalused uurimistöösse ja ühtlasi õpetada oskusi, mis arhiivis ja arhiiviainesega töötamiseks vajalikud olid.

Ülevaate ülikoolis loetud kursustest saab iga poolaasta alguses ilmunud “Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli ettelugemiste kavadest” (1919–1940). Looritsa ülesandeks on tavaliselt hoolitseda proseminari eest, mida erinevatel semestritel oli kas kaks või neli, üldiselt kolm tundi nädalas. Osavõtt proseminarist oli vabatahtlik, tunnid toimusid arhiivi ruumides ja proseminari juhendamine eeldas suures osas individuaalset tööd õppijaga. Kuid Loorits ei piirdunud oma ülesande täitmisel miinimumiga, vaid pakkus järjest välja uusi proseminari-teemasid ja liigendas ülesandeid õppijate võimetele vastavaks. Ühtlasi pakkus ta välja nii rahvaluule-teoreetilisi kui ka ainetundmist kujundavaid loenguid.

Proseminarides tehtud tööst üliõpilastega võib saada ülevaate Looritsa artiklist, kus ta kirjeldab materjali korraldamispõhimõtteid arhiivis (Loorits 1932a: 8–13). Üliõpilaste tööks oli originaaltekstide kopeerimine ja sedelkartoteekide loomine. Ühtlasi on Looritsal kujunenud arusaam, mida üliõpilased suudavad teha nii, et tulemus oleks kvaliteetne ja mil määral või milliste tööde juures tuleb arhiivitöötajal teha järelkontroll. Ka mainib ta ülikooli assistendi Elmar Pässe osalust üliõpilastööde kontrollimisel.¹⁰

Üksikasjadesse süüvimata on siinse artikli seisukohast oluline, kuidas põimis Loorits omavahel õppe- ja arhiivi korrastustöö, kujundades nõnda uut olukorda eesti rahvaluuleteaduse protsessis. Artiklis öeldule lisaks võib aruannetest leida ka teavet selle kohta, kuidas Loorits hindas õppijate suhtumist arhiivitöösse. Ilmneb, et osa õppijaid pidasid tema “proseminari liiga raskeks ja siirdusid mujale” või “käisid mitmed preilid minult töövähendust nõudmas ja seda mitte saades siirdusid teisale”. Samas aga kiidab ta neid, kes tööle jäid: “Kõik [---] töötasid väga hästi ja hoolsasti, kirjutasid vastava ainekogu sedeleid, siis süstematiseerisid selle, koostasid ülevaatlikke kaarte ja esitasid vastava kokkuvõttelise ettekande” (RA EAA.2100.2.573, l 98; l 109p). Harvem kiidab ta oma õppijaid nimeliselt. Näiteks 1932. aastal on Richard Viidebaum (Viidalepp) teinud uurimuse lastehirmutiste teemal, mis osutus “parimaks

senitehtud üliõpilastööde hulgas”. Järgmise aasta seminarist tõstab ta esile Rudolf Põldmäe ülevaadet eesti prohvetitest (“seminaritöö hästi lõpule viidud”) ning Erna Normanni värsianalüüsi rahvalaulust “Kurg kündmas” (RA EAA.2100.2.573, l 119).

Siin nimetatud ja teisedki noored uurijad kirjutasid kaastöid Oskar Looritsa algatatud artiklite kogumikele “Vanavara vallast” (1932) ja “Kaleviste mailt” (1935). Ta märkab noorte uurijate osa rahvaluuleteaduse uuendamisel ja oskab seda suunata ning esile tuua. Näiteks Lucie Põdrase rahvalaulu-alase uurimusega seoses viskab Loorits õhku küsimuse, kas Oskar Kallase geograafilis-ajaloolise ehk soome meetodiga tehtud uurimuse tulemused 1901. aastast kehtivad nüüd, kui on juurde tulnud palju uut lauluainest (Loorits 1932b: 11).¹¹ Mõni aasta hiljem ilmunud Lucie Põdrase artikkel regilaulude kujunemisest on tõepoolest uuenduslik. Ta ei selgita regilaulude geneesi soome koolkonna vaimus, otsides lauluvariantide võrdlemise kaudu laulu algkuju, vaid kõneleb lauludes omavahel põimuvatest motiividest ja sellest tulenevalt temaatiliselt ja stiililt ühte kuuluvatest laulurühmadest ehk tsüklitest (Põdras 1935). Looritsa huvi soome meetodil tehtud uurimuste stiili (“pedantne üksikasjade kuhjamine” *versus* “esseistlik esitusviis”) ja meetodi edasiarengute vastu (range värsianalüüsi asemel idee- ja motiivianalüüs) tuleb esile ka näiteks Anna Bērzkalne doktoritöö vastulauses 1942. aasta juunis (RA EAA.2100.2b.9, l 16–17).

Proseminari praktiliste harjutuste kõrval pakkus Loorits ka loenguid. Esialgu valis ta usunditeemad. Alustanud 1929. aasta kevadsemestril “Eesti usundi peajoontega”, liikus ta järgmistel semestritel kitsamate või spetsiifilisemate alateemade juurde (haldjad, “võõrad mõjud” eesti haldjausundis; usundiliste kujutelmade ajalugu; eesti mütoloogia). 1930. aastate alguses tõi ta õppekavva kursuse “Rahvaluulelisi komistussõnu”, milles ta käsitles rahvapäraste ja teaduses kasutatavate määratluste omavahelisi seoseid. Proseminari paremaks juhendamiseks pakkus ta rahvaluuleteoreetilisi sissejuhatusi ainesse. 1940. aastal, kui senine rahvaluuleprofessor Walter Anderson oli Tartust lahkunud, sai Loorits ülesandeks lugeda teoreetilisi ja laiema teemaulatusega aineid. Nõukogude võimu esimesel aastal lisandus õppekavva vene folkloori kursus (RA EAA.2100.2.573, l 179).

Aruannetest võib lünklikult saada aimu ka sellest, kui suur oli Looritsa õppetöökoormus ja kui paljud tema loenguid kuulasid. Üldiselt koosnes kursus enamasti 11–12 loengutunnist, harjutustöödega seotud individuaaltunde kogunes rohkem, 15–20 tundi. Eriloengute kuulajaid näikse olevat püsivalt kohal kolm-neli, üldteoreetilistesse loengutesse kogunes püsivaid kuulajaid neljaviie ringis. 1940. aastal, kui Loorits pidas mitu üldist ja teooriale pühendatud kursust, oli loengutes osalejaid rohkem – 11 kuni 18. Proseminaridest võttis tavaliselt osa kümnekond õppijat (RA EAA.2100.2.573, l 94–94p; l 172–173).

Ootuspärastele andmetele lisaks võib Looritsa aruannetest näha, kuidas ta reageerib muutuvatele oludele kiiresti ja võib-olla kaasaegsete vaates ka teravalt. Näiteks rõhutab ta 1935. aastal esitatud aruandes oma uurimisviisi eripära teiste uurijate viljeldavate lähenemisviisidega võrreldes: “Käsitlen peamiselt rahvaloomingu psühholoogilist, sotsioloogilist ja kultuuriloolist tagapõhja, kuna ajaloolis-geograafilise vaateviisi jätsin prof. Andersoni ja esteetilise vaatlusviisi dr. Anni selgitada” (RA EAA.2100.2.573, l 135). Aruande lugeja on alla jooninud väljendi *vaateviisi jätsin*: ilmselt mõjus selline esitus hierarhiliselt, kus Loorits asetab end juhtija rolli. Siiski tuleb siin ilmsiks nii rahvaluule uurimise metoodiliste võimaluste avardamine kui ka ta enesepaigutus uurimisviiside väljal. Ent see teema ei ilmu aruandesse just siis sugugi juhuslikult. Nimelt pidas 1935. aasta sügissemestril eesti ja üldise kirjanduse õppetoolis tegutsev August Annist loengukursuse “Eesti rahvaluule kunstiline külg”, jätkates sama loengusarja ka 1936. aasta mõlemal semestril (RA EAA.2100.2.23, l 89; l 93; l 104). Ühtlasi valis Annist oma 1936. aasta 22. mail peetud habilitatsioonietekande teemaks “Küsimusi eesti rahvalaulude stiilist”, mille järel sai ta õiguse töötada dotsendina (RA EAA.2100.2.23, l 98–101). Kuigi Annist süvenes kirjandusteadusse, oli ta 1935. aastal väideldes saanud doktorikraadi rahvaluule alal ja, nagu Loorits märgib, rahvaluule ühes valdkonnas ta ju tegutseski (RA EAA.2100.2b.4, l 56). Kui Loorits 1942. aastal Tartust lahkus (Viires & Tedre 1998: 35), jäigi rahvaluuleõpetus Saksa okupatsiooniperioodi lõpuni August Annisti kanda.¹²

Vaadeldud perioodi iseloomustab eriala kiire areng. Andersoni tulekuga ülikooli süvenes võrdleva uurimise oskus. Looritsa tööperioodil lisandus uut uurimisainest ja kujunesid uued uurimisviisid. Looritsa juures tegid oma uurimistöid mitmed üliõpilased, kes kaitsesid sõjaeelses ülikoolis rahvaluulealase magistritöö (Berg 1999: 116). Ta julgustas noori uurijaid kasutama uusi uurimisviise ja -võtteid. Kuigi Loorits ei hõlmanud kõiki rahvaluulega seotud uurimisvaldkondi, oli ta aktiivne oma suunal ja oskas näha nii enda kui ka teiste kohta üldises uurimispildis.

Lõpetuseks

Oma teadlastee alguses, 1924. aasta kevadel visandas Loorits kirjas Mägistele teadlaste ajaliku ja ajatu elu. Loorits leiab, et on vaja teha midagi pöörast – minna jalgrattamatkale mööda Eestit, pakkudes marsruudi ja tegevusplaani, mis kohati on päris lennukas: “Haapsalust kyhveldame yle mere Soare moale kah”. Seda põhjusel, et muidu koguvad nad “kõik oma noorusaastad seda vara, mida kivi ei söö ega rooste riku”, aga nemad ise vananevad siiski, kuni “moondume raamatute automaatseiks registreiks” (TÜR f 52, s 79, l 6–7). Tegelikku kuju-

nes teisiti. Hoolimata sellest, et Looritsa tööd kuuluvad enamasti 20. sajandi teise veerandisse ja keskpaika, ei ole ta pelgalt nimi raamatute registrites või teadusajaloo ülevaadetes. Taas ja taas on loetud tema artiklit “Vägilase prototüüpidest” 1927. aastast, mis on mh esimene Looritsa teadustöö eesti rahvaluule alalt ja kus ta kasutab enda kogutud ainet, nagu rõhutab Ülo Tedre (1991: 172; Loorits 1927). Just see töö on leidnud edasiarendamist ühe rahvajutuliigi – pajatuse piiritlemisel ja rahvaluule kui pärimusprotsessi uurimisel (Laugaste 1957; Hiiemäe 1978: 10–12). Võib-olla vähesed on lugenud kolmeosalist suurteost “Grundzüge des estnischen Volksglaubens” (1949–1960), ent brošüüri-möötu “Eesti rahvausundi maailmavaadet” teavad kindlasti paljud, seda enam, et selle kordustrukk ilmus 1990. aastal (Loorits 1932b). Rahvaluuleteadmiste aabitsa hulka kuulub Looritsa rahvaluule mõiste (1936; vt Jaago 1999). Väljaspool eriala on huvi pakkunud Looritsa maailmavaatelised seisukohad, olgu neid siis kritiseerides või mõtestades ja edasi arendades.

Looritsa sündmustetihe elu, emotsioone täis suhtlus ja muutustes vastupidav teadustöö on pakkunud ainet mitmeteks, sh vastuolulistekski portreedeks. Artiklis vaadeldud aruannetest tulid ilmsiks portreejooned, mis kõnelevad pidevast enesearengust, aga ka erialasest enesekindlusest. Loorits on laiahaardeline, samas sihte näha ja seada oskav tegutseja. Tema töökus haakus võimega kiiresti õppida ja kogetut praktilisse tegevusse rakendada. Aruannetest võis näha argipäeva, mille tagasivaatavalt antavad hinnangud Looritsa tööle varju jätavad. Seda võis eriti hästi jälgida ERA loomisega seoses. Kui üldiselt rõhutada selles kas enam Looritsa või vastupidi, institutsioonide osa, siis Looritsa aruannetes sisalduv teave suunas nägema isiklike ja institutsionaalsete tegurite põimumist selles protsessis. Samuti töid aruanded Looritsa kui arhiivijuhataja varjust välja tema kui õppejõu. Ta toob ülikooliõpetusse oskuse kasutada arhiivianest praktilises uurimistöös. Pakkudes üliõpilastele võimetekohaseid ülesandeid, rõhutab ta töödistsipliini olulisust. Olles ise rahvaluuleteaduse uuendaja, näeb ta ka üliõpilaste töödes uute uurimisviiside otsinguid. Ta toetab ning tunnustab noori uurijaid nende erialastes püüdlustes. Kuigi enne 1940. aastat ei olnud tema ülesandeks lugeda teoreetilisi kursusi, pakub ta siiski välja võimalusi oma uurimishuvi ka loengutes rakendada. Kui õppetooli esimestel aastatel jagunes töö kahe õppejõu vahel nii, et Eisen oli eesti aine tundja ja Anderson valdas uurimismeetodeid, siis Andersoni ja Looritsa tööjaotuses näikse Loorits suurendavat meetodite ja uurimisviiside mitmekesisust.

Tänu sõnad

Uurimistööd on finantseerinud Eesti Teadusagentuur (PRG 670).

Kommentaariid

- ¹ Oskar Looritsa aruanded lõpevad 1940. aasta kevadsemestriga. Tema osalust Tartu Ülikoolis 1940. aasta sügisest kuni 1942. aasta kevadeni (s.o nõukogude võimu esimesel ja Saksa okupatsiooni esimesel aastal) saab jälgida filosoofiateaduskonna tegevust kajastavatest toimikutest. Selgub, et Loorits oli ülikooliga seotud 1942. aasta kevadsemestrini. Näiteks võttis ta eksameid vastu 1942. aasta juuli alguseni (RA EAA.2100.13.18, l 17–20). Sama aasta sügise loengu- ja eksamikavades, nagu ka õppeülesande täitjate nimekirjas Looritsat enam ei kohta (RA EAA.2100.13.18, l 21; RA EAA.2100.13.138, l 91). Viimased teadustööde kaitsmised, millega Loorits oli Tartu ülikooli õppejõuna seotud, jäävad 1942. aasta esimesse poolde: 1942. aasta jaanuaris on ta Richard Viidalepa magistritöö ja sama aasta juunis Anna Bērzkalne doktoritöö oponent (RA ERA.2100.1.18263, l 75–77; RA EAA.2100.2b.9, l 13–19).
- ² Hasso Krull kirjutab vastulause Anti Selarti Looritsa mõtteilma tõlgendusele. Kui Selart näeb Oskar Looritsa 1950. aastate töodes peaaesjalikult lääne-, saksa- ja kristluse vaenulikkust, juhib Hasso Krull tähelepanu sellele, et Looritsa seisukohad ei lähtu mitte ajaloost vaid pärimusest, mis ehitub üles teistele seesmistele reeglitele kui ajalooteadus. Kuigi mõlemad autorid arutlevad Looritsa 1950. aastate seisukohtade üle, osutab Hasso Krull just siin artiklis vaadeldaval perioodil tehtud uurimustele, mis löid pinnase Looritsa maailmavaatelistele seisukohtadele.
- ³ Vt nt “Tartu Ülikooli ajaloo” III osast üliõpilaste arvu ja rahvuslikku ning sotsiaalset koosseisu Siilivask & Palamets 1982: 58–60.
- ⁴ Viide ühele varasemale episoodile võiks selles valguses osutada ühelt poolt siin kõneks oleva tegevuse järjepidevusele (Setälä, Kettunen, Loorits liivi ainese uurijana), teisalt aga esile tuua seda, mida muutis Eesti teaduse arengu seisukohalt akadeemilise hariduse omandamise ja teadustöö tegemise võimalus Tartus. Järgnev, Johan Kõpu mälestustest pärit episood jääb sajandi algusse. “1905. a. augustikuu keskpaigas ilmus prof. E. N. Setälä Tartu, et siit jätkata sõitu Lätimaale – viimset Liivimaa liivlast üles otsima ja külastama.” Järgneb ligi nädala kestnud keeleretke kirjeldus üheksal leheküljel (Kõpp 1991: 109–118). See kirjeldus lõbustab lugejaid ettetulnud seiklustega: oli ju tegemist mässumeelse aastaga ja nii tõlgendasid kohalikud keeleretke ka kui suitsukatet poliitilisele ässitustööle. Otsitud “Liivimaa viimast liivlast” ei leitudki ja Kõpp imetleb oma teekaaslase innukuse kõrval ka oskust üle saada pettumusest, tõdedes, et “eitav tulemus on teaduses ikkagi ka tulemus” (Kõpp 1991: 118). Mälestustest selgub ka, et Helsingi ülikooli soome keele ja kirjanduse professor Emil Nestor Setälä (1864–1935) oli saanud vihje Oskar Kallaselt (1868–1946), kellele omakorda oli sellest teada andnud “läti teadlane, pärastine professor Endzeliņš”, ja tema oli selle kohta lugenud mõni aasta varem ilmunud lätikeelsest kalendrist. Kõpp sattus Setälä kaaslaseks, kuna viimane vajas läti keele tõlki. “Pärastine professor” Jānis Endzeliņš (1873–1961) oli 1897. aastal lõpetanud Tartu ülikooli klassikalise filoloogia kandidaadina (nagu mõned aastad varem Oskar Kallas). Seejärel tegutses ta kuni 1909. aastani Tartu ülikoolis. Kui 1919. aastal loodi Läti ülikool, alustas ta seal aasta hiljem tööd balti keelte ja võrdleva keeleteaduse professorina. Seal tunneb teda ka Oskar Loorits (TÜR f 52, s 79, l 5p; Loorits 1933). Ilmneb, kuidas Tartu oli sajandi alguses üks sõlmpunkte toonaste teadlaste suhete võrgus, ent võrdseks partnerluseks oli vaja ikkagi vastava institutsiooni olemasolu. See sai võimalikuks pärast eestikeelse ülikooli loomist.
- ⁵ Kahe rahvaluuleprofessori olemasolu Tartu ülikoolis ei olnud naaberalade õppetoolide kontekstis sugugi mitte tavaline. Walter Anderson valiti Tartu Ülikooli nõukogu koosolekul eesti ja võrdleva rahvaluule professoriks 29. oktoobril 1919. aastal,

kui ülikool oli õppetööga juba alustanud. Rahvaluule õppetool oli aga loodud juba augustis ning M. J. Eisen sai loengutega alustada sügisel. Nimelt oli Eisenile ülikoolis loodud küll püsiv, kuigi mitte professorikoht. Erakorralise professori staatuse sai ta 1921. aasta algul. (Vt Berg 1999: 24–25; Jaago 2003: 41.) Eestlastest professorid olid enamasti esialgu professori kohusetäitjad. Nii Gustav Suits kui ka Jaan Jõgever said professoreiks 1924. aasta sügissemestrist.

- ⁶ Lauri Kettunen, Oskar Loorits ja Julius Mägiste on kolmik, keda meenutab August Annist seoses Akadeemilise Emakeele Seltsi loomisega märtsis 1920. aastal. Looritsa kuju ilmub tema mälu pilti kui “valge pea, lühinägelik, elav kui säde [---] äärmiselt kiiremõtteline ja kiiresti töötav, aga kui kiiresti ka viltujooksev”. Julius Mägiste (tolleaegse nimega Mälson) on seevastu “veidi pikaline, veidi kohmakas, aga seda suurema istumisvõimega, detailikorjamise hoolega. Ta oli nagu loodud sõnaraamatute tegijaks. [---] Ka temal oli kirjanduslikku soont, ta pikkades, ragisevalt detaile täistuubitud lauseis vilksatas toredat huumorit. Aga ta tüse olemus ei tõusnud nii kergesti lendu kui ta kaaslastel”. Kettuneni iseloomustab ta: “võrdlemisi lühike ja rässakas savolane, ikka liikuv, ikka askeldav, käbejalgne. Ta nimi viitas rebase taibukusele – ja põhjusega, aga temas oli ka midagi soome karust. Vähemalt tema tööjõud oli otse karupärane, niisamuti ta jonn, kui oli tarvis midagi läbi viia. Ja tema ägedus, kui tuli oma seisukohti kaitsta – ei siis olnud hoo ega hoobi vahet.” (Annist 1987: 261).
- ⁷ Oskar Loorits on kooligrammatika alaseid seisukohti esitanud oma õpikuis: “Eesti keele grammatika” (1923), “Eesti keele kooligrammatika” (1925) ja “Eesti kirjakeele tabelid” (1925). Oskar Looritsa vaateid eesti keele grammatikale on lähemalt käsitlenud Monika Tasa (Tasa 2008: 48–55).
- ⁸ Folkloristid ei kasuta rahvasundi tähenduses ebaususe mõistet ning Looritsal näikse olevat selles määrav roll. Oma väitekirjas tutvustab ta liivlaste endi mõisteid, millega nad tähistavad mitmeid uskumisega seotud mõtteilmasid, ja jõuab järeldusele, et ka “ristiusk on teatud ebaususe väljendusvorm” (Loorits 1926a: 7). Edaspidistes töödes kõneleb ta sihipäraselt rahvausust. Kümme aastat pärast väitekirja ilmumist osutab ta Eesti entsüklopeedia “Rahvausu” märksõnaartiklis “ebausule” kui “teatava üleoleva eelarvamusega” rahvausu sünonüümile (Loorits 1935–1936: 1376–1380).
- ⁹ Viidatud 1928. aastal kirjutatud arhiivi ülesandeid selgitavas artiklis kasutab Loorits mõistet “tänapäeva folkloor” ja tutvustab modernse ühiskonna rahvaluuleliike, tuues ohtralt ka näiteid (Loorits 1929). Teise maailmasõja järgsel perioodil see valdkond kas väändub poliitilise surve all või taandub rahvaluuleteoorias üldse, et siis 1980. aastate teisel poolel eesti folkloristikasse tagasi tulla. (Vt nt Krikmann 2001: 56–57; Saarlo 2019; Jaago 2019: 130–131.)
- ¹⁰ Elmar Päss (1901–1970) oli 1928. aastal võetud ülikooli tööle assistendina prof Andersoni ettepanekul. Pässe ülesandeks oli proseminari- ja seminaritööde tehniline kontroll (Jaago & Kõiva 2021: 187).
- ¹¹ Oskar Looritsa küsimusele, kas Kallase 1901. aastal soome meetodil tehtud uurimistulemused kehtivad ka siis, kui uurimisse lisada 20. sajandil talletatud lauluaines, juhtis minu tähelepanu 1980. aastatel prof. Eduard Laugaste. Ta kirjeldas Oskar Looritsa proseminare ja mainis muu hulgas, et Loorits oskas esitada “andekaid küsimusi”. Ilmselgelt mõjusid Looritsa ettepanekud osalt intrigeerivalt, osalt uuenduslikult, kujundades niiviisi eriala värskendavat diskussiooni-keskkonda.
- ¹² 1942. aasta sügisest 1944. aasta kevadeni luges Annist kolmel semestril rahvaluule üldkursust “Valitud peatükke eesti rahvaluulest”, 1943. aasta kevadsemestril erikursust “Kalevipoeg ja rahvalaulud” ja vähemalt ühel semestril (1943. a sügisel) viis läbi proseminari (RA EAA.2100.2.23, l 167–184; RA EAA.2100.13.18, l 21).

Arhiiviallikad

TRÜ f 52, s 79 – Tartu Ülikooli Raamatukogu. Oskar Looritsa kirjad Julius Mägistele.
RA EAA.2100 – Rahvusarhiiv, Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli arhiiv.

Kirjandus

Annist, August 1987. *Elu ja luule. Artikleid ja mälestusi*. Tallinn: Eesti Raamat.

Berg, Diana 1999. *Folkloristliku mõtte areng Eestis 1919–1940*. Magistritöö. Tartu Ülikool, eesti ja võrdleva rahvaluule õppetool. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule osakonnas, MA 28; 2. eksemplar Tartu Ülikooli raamatukogu arhiivkogus (ARH Diss. B-1074).

Berg, Diana 2002. Eesti Rahvaluule Arhiivi saamislugu. Hiemäe, Mall & Labi, Kanni (toim). *Kogumisest uurimiseni. Artikleid Eesti Rahvaluule Arhiivi 75. aastapäevaks*. Eesti Rahvaluule Arhiivi toimetused. Commentationes Archivi Traditionum Popularium Estoniae 20. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 9–28.

Ederberg, Friedrich Willem 1938. M. J. Eisen emeeritusena Tartus. Edenberg, Friedrich & Päss, Elmar (toim). *M. J. Eiseni elu ja töö*. Tartu: Noor-Eesti, lk 100–107.

Eesti Vabariigi Tartu Ülikool. Ettelugemiste kava. 1919–1940. Tartu: Postimees.

Frog & Joonas Ahola & Kendra Willson 2019. Interdisciplinary and Comparative Methodologies: Exploring Circum-Baltic Cultures and Beyond. Mr. Frog & Ahola, Joonas & Willson, Kendra (toim). *The RMN (The Retrospective Methods Network) Newsletter* 14, lk 5–16 (<https://www.helsinki.fi/en/networks/retrospective-methods-network> – 26.01.2022).

Griffiths, Devin 2017. The Comparative Method and the History of the Modern Humanities. *History of Humanities* 2 (2), lk 473–505 (DOI: 10.1086/693325).

Hiemäe, Mall 1978. *Kodavere pajatused. Kujunemine ja koht rahvajututraditsioonis*. Tallinn: Eesti Raamat.

Hiemäe, Mall 2003. Eesti Rahvaluule Arhiivi rajaleidmised. Jaago, Tiiu & Köresaar, Ene (toim). *Pärimus ja tõlgendus*. Artikleid folkloristika ja etnoloogia teooria, meetodite ning uurimispraktika alalt. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 50–60.

Jaago, Tiiu 1999. Rahvaluule mõiste kujunemine Eestis. *Mäetagused* 9, lk 70–91 (DOI: 10.7592/MT1999.09.rhl).

Jaago, Tiiu 2003. Kas folkloristika ja etnoloogia eraldumine sai alguse emakeelse ülikooli õppetoolide loomisest? Jaago, Tiiu & Köresaar, Ene (toim). *Pärimus ja tõlgendus*. Artikleid folkloristika ja etnoloogia teooria, meetodite ning uurimispraktika alalt. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 37–49.

Jaago, Tiiu 2019. Rahvaluule õpetamise alguskümnendid Tartu Riiklikus Ülikoolis. *Mäetagused* 75, lk 117–140 (DOI: 10.7592/MT2019.75.jaago).

Jaago, Tiiu 2020. Jaan Jõgeveri rahvaluuleloengud Tartu ülikoolis aastatel 1909–1911. *Keel ja Kirjandus* 5, lk 363–381 (https://keeljakirjandus.ee/wp-content/uploads/2019/11/T.JAAGO_3.pdf – 26.01.2022).

Jaago, Tiiu & Kõiva, Mare 2021. Üks jälg Eesti folkloristikas. Elmar Daniel Päss 120. *Mäetagused* 79, lk 185–200 (DOI: 10.7592/MT2021.79.jaago_koiva).

Kaleviste mailt 1935 = *Õpetatud Eesti Seltsi Kirjad III. Kaleviste mailt*. Tartu: Õpetatud Eesti Selts.

Kingisepp, Valve-Liivi 1987. Keeleteoreetilisi seisukohti Jaan Jõgeveri käsikirjalises pärandis. *Humanitaarteaduste koolkondade, ideede ja teooriate areng Tartu Ülikoolis*. Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi XIX. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, lk 5–15 (<https://dspace.ut.ee/handle/10062/16928> – 31.01.2022).

Kingisepp, Valve-Liivi 2020. Julius Mägiste ja Andrus Saareste erialasest koostööst paguluses kirjavahetuse põhjal. Julius Mägiste 120. *Keel ja Kirjandus* 12, lk 1033–1049 (<https://keeljakirjandus.ee/ee/issue/2020-12/> – 31.01.2022).

Krikmann, Arvo 2001. Viimane pilk “Proverbia septentrionalia” valmimisloole. Krikmann, Luule & Kõiva, Mare & Salve, Kristi (toim). *Paar sammukest XVIII*. Eesti Kirjandusmuuseumi aastaraamat. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 11–114.

Krull, Hasso 2016. Oskar Looritsa perspektivism. *Keel ja Kirjandus* 12, lk 897–915 (<https://keeljakirjandus.ee/ee/uncategorized/oskar-looritsa-perspektivism/> – 31.01.2022).

Kõpp, Johan 1991 [1954]. *Mälestuste radadel 2*. Tartus 1896–1906. Tallinn: Eesti Raamat.

Laugaste, Eduard 1957. Kalevipoja-muistendite tüpologiseerimise küsimusi. Laugaste, Eduard (toim). *“Kalevipoja” küsimusi*. Tartu Riikliku Ülikooli toimetised 57. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, lk 60–112.

Laugaste, Eduard 1985. Professor Walter Andersoni tööst Tartus. *Keel ja Kirjandus* 10, lk 605–613.

Loorits, Oskar 1926a. *Liivi rahva usund I*. Mit einem Referat: Der Volksglaube der Liven. Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis) B XI. Tartu: Tartu Ülikool.

Loorits, Oskar 1926b. *Livische Märchen- und Sagenvarianten*. FFC 66. Helsingi: Suomalainen Tiedeakatemia.

Loorits, Oskar 1927. Vägilase prototüüpe. *Album M. J. Eiseni 70. sünnipäevaks*. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, Eesti Rahva Muuseum, lk 37–71.

Loorits, Oskar 1929 [1928]. *Rahvaluulelisi küsimusi*. Äratrükk. Tallinn.

Loorits, Oskar 1932a. Eesti rahvaluuleteaduse tänapäev. Olevase ülevaade ja tulevase töökava. *Vanavara vallast*. Õpetatud Eesti Seltsi kirjad I. Tartu: Õpetatud Eesti Selts, lk 7–34.

Loorits, Oskar 1932b [1990]. *Eesti rahvausundi maailmavaade*. Elav Teadus 12. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.

Loorits, Oskar 1933. Janis Endzelins 60-aastane: Läti rahvusliku teaduse suurpäev. *Päevaleht* 52, 22.02., lk 6.

Loorits, Oskar 1935–1936. Rahvausk. Kleis, Richard & Tarvel, Peeter & Veski, Johannes Voldemar (toim). *Eesti entsüklopeedia* 6, Muther–Rakitse. Tartu: Loodus, vg 1379–1380.

Loorits, Oskar 1936. *Ülevaade rahvaluule ja -usundi eri aladest*. Äratrükk Eesti entsüklopeediast nr 6. Tartu.

Loorits, Oskar 1937. Eesti Rahvaluule Arhiivi 10. aastapäevaks. *Rahvapärimumuste selgitaja* 3, lk 34–52.

Loorits, Oskar 1949–1960. *Grundzüge des estnischen Volksglaubens I–III*. Lund: C. Blom.

Loorits 2000 = Ribenis, Karin (toim). *Oskar Loorits. 1900–1961. Trükitud tööde bibliograafia / Bibliographie*. Tartu: EKM folkloristika osakond.

Martinson, Karl 1982. Kaadri komplekteerimine ja õppejõudude koosseis. Siilivask, Karl & Palamets, Hillar (toim). *Tartu Ülikooli ajalugu III. 1918–1982*. Tallinn: Eesti Raamat, lk 45–58.

Mägi, Arvo 2001. *Mis meelde on jäänud. Episoode ja meeleolusid*. Tartu: Ilmamaa.

Palamets, Hillar 1982. Tartu Ülikool fašistliku okupatsiooni aastail. Siilivask, Karl & Palamets, Hillar (koost, toim). *Tartu Ülikooli ajalugu III. 1918–1982*. Tallinn: Eesti Raamat, lk 171–178.

Põdras, Lucie 1935. Näiteid rahvalaulude motiivistiku arenguteedest. Mõningaid probleemiasetusi meie rahvalaulude uurimisülesannete avardamiseks. *Kaleviste mailt*. Õpetatud Eesti Seltsi kirjad III. Tartu: Õpetatud Eesti Selts, lk 74–94.

Saarlo, Liina 2019. Kalevipoeg ja Dobrõnja. Rahvaluule kogumisest Alutagusel 1950. aastatel. Kalmre, Eda (koost, toim). *Pildi sisse minek. Artikleid välitööde alalt*. Tänapäeva folkloorist 11. Tartu: EKM Teaduskirjastus, lk 15–58 (DOI: 10.7592/TF11.saarlo).

Selart, Anti 2014. Germanofoobist ökoprohvetiks. Oskar Loorits ja rikutud eestlased. *Vikerkaar*, nr 7–8, lk 138–157.

Siilivask, Karl 1982. Ülikool interventsiooni ja kodusõja aastail 1918–1919. Siilivask, Karl & Palamets, Hillar (koost, toim). *Tartu Ülikooli ajalugu III. 1918–1982*. Tallinn: Eesti Raamat, lk 23–31.

Siilivask, Karl & Hillar Palamets (koost, toim) 1982. *Tartu Ülikooli ajalugu III. 1918–1982*. Tallinn: Eesti Raamat.

Taal, Kersti 2018. *Õpetatud Eesti Seltsi ajalugu*. Tallinn: Argo.

Tasa, Monika 2008. Rahvusteadlane Oskar Loorits ja tema kaasaeg (1920–1940). Magistritöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule osakonnas, MA43 (<https://dspace.ut.ee/handle/10062/26098> – 01.02.2022).

Tedre, Ülo 1991 Ühe isepäise mehe tööst ja tegemistest. *Keel ja Kirjandus* 3, lk 169–174.

Vanavara vallast 1932 = *Õpetatud Eesti Seltsi kirjad I, Vanavara vallast*. Tartu: Õpetatud Eesti Selts.

Viires, Ants & Ülo, Tedre 1998. Uurimislugu. Viires, Ants & Vunder, Elle (toim). *Eesti rahvakultuur*. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, lk 15–45.

Västrik, Ergo-Hart 2005. Oskar Loorits: Byzantine Cultural Relations and Practical Application of Folklore Archives. Kuutma, Kristin & Jaago, Tiiu (toim). *Studies in Estonian Folkloristics and Ethnology. A Reader and Reflective History*. Tartu: Tartu University Press, lk 203–215.

Summary

Portrait of Oskar Loorits in the light of reports submitted to the University of Tartu

Tiiu Jaago

Associate Professor

Department of Estonian and Comparative Folklore

Institute of Cultural Research, University of Tartu, Estonia

tiiu.jaago@ut.ee

Keywords: Estonian Folklore Archives, Estonian folklore, Oskar Loorits, scholarship holder of the University of Tartu, teaching folkloristics at the University of Tartu

Oskar Loorits (1900–1961) is an Estonian folklore researcher, who is primarily known as the researcher of the folk tradition and religion of the Livonians, and as the founder and the first director of the Estonian Folklore Archives, founded in 1927. His connections with the University of Tartu have been discussed to a lesser extent. The article is based on the materials of the University of Tartu, mainly personnel records, stored in the National Archives of Estonia.

Loorits was admitted to the University of Tartu in 1919, i.e., the same year the university adopted Estonian as the language of instruction instead of Russian and German. This involved the opening of new chairs, including the Chair of the Baltic Finnic Languages and the Chair of Folkloristics. Loorits specialised in Baltic Finnic languages and graduated with a master's degree in 1923. Thereafter he started doctoral studies, while also changing his specialisation. In 1926, he presented his research on Livonian folk religion, for which he was awarded a doctoral degree in folkloristics. In 1927, he submitted the papers required for habilitation to the university and received the right to work as a lecturer at the university. From 1927 to 1942, he worked as an associate professor of folkloristics at the University of Tartu. In 1944, he left Estonia for Sweden.

The article looks at the activities of Loorits at the University of Tartu in the period 1919–1942. As he received a scholarship from the university for both studies (1921–1923) and research (1923–1927), he had to present a report of his completed work to the university's Faculty of Philosophy and to the university's government at the end of each term. As he worked at the university at an hourly rate, he continued reporting until the Soviet power was established in Estonia in the summer of 1940.

Besides factual information, his reports contain a remarkable amount of information on his personal development. These reports reflect Loorits' keen eye for research problems and opportunities and reveal his great work ability and strict self-discipline. He was able to manage large research fields as he saw possibilities for organising them. He was a strict lecturer, although supportive of young researchers when they were successful. Loorits' reports and the accompanying documents also provide an insight into the everyday life at the university of the 1920s–1930s. One can see that at the beginning of the period, the comparative method was predominant (this research method was represented by the professor of folkloristics Walter Anderson), and then the research methods based on the tradition group and presentation (Loorits) and the poetics of

Tiiu Jaago

folklore (August Annist) were added. This was a period of significant advancement of research and science. While Loorits was able to see potential research perspectives and apply new research methods, his work was also theoretically innovative and shaped the future folklore research.

Tiiu Jaago (PhD) on Tartu Ülikooli kultuuriteaduste instituudi eesti ja võrdleva rahvaluule osakonna kaasprofessor. Peamisteks uurimisvaldkondadeks on regilaul (laulu kujundkeel ja lutraditsiooni sotsiaalajalooline taust); pärimuslik ajalugu (suguvõsa suulised ajalood, rahvapärased ajaloopildid, migratsiooni- ja mitmekultuurilisuse kogemus, tõsielulugude trauma keel); Eesti rahvaluuleteaduse ajalugu.

Tiiu Jaago (PhD) is Associate Professor at the Department of Estonian and Comparative Folklore, Institute of Cultural Research, University of Tartu, Estonia. Her main fields of research include early Estonian folksong (figurative language, socio-historical background of song tradition), oral history (family histories, folksy views of history, migration, and multicultural experience); history of Estonian folklore research.

tiiu.jaago@ut.ee